

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В.М.КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЮРИДИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 24

Київ 2004

*Затверджено до друку
Вченою радою Інституту держави і права
ім. В.М.Корецького НАН України*

**Збірник затверджено ВАК України як наукове фахове видання,
в якому можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень**

Редакційна колегія

Ю.С. Шемшученко, доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
І.О. Кресіна, доктор політичних наук (головний редактор); В.Б. Авер'янов, доктор юридичних наук;
В.І. Акуленко, доктор юридичних наук; В.Д. Бабкін, доктор юридичних наук; С.В. Бобровник, кандидат
юридичних наук; В.П. Горбатенко, доктор політичних наук; В.Н. Денисов, доктор юридичних наук;
В.С. Журавський, доктор юридичних наук; Засць А.П., доктор юридичних наук; А.А. Коваленко,
доктор політичних наук; О.М. Костенко, доктор юридичних наук; Н.Р. Малишева, доктор юридичних
наук; В.П. Нагребельний, кандидат юридичних наук; І.Г. Оніщенко, доктор політичних наук;
Н.М. Оніщенко, доктор юридичних наук; М.В. Оніщук, кандидат юридичних наук; Н.М. Пархоменко,
кандидат юридичних наук; В.Ф. Погорілко, доктор юридичних наук; В.І. Семчик, доктор юридичних
наук; О.В. Скрипнюк, доктор юридичних наук; І.Б. Усенко, кандидат юридичних наук; Н.М. Хуторян,
доктор юридичних наук; В.В. Цвєтков, доктор юридичних наук; Я.М. Шевченко, доктор юридичних
наук; Л.Є. Шкляр, доктор політичних наук.

Д 36 Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.
Випуск 24. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України,
2004. — 668 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії держави і права, державного управління, адміністративного, конституційного, міжнародного, цивільного і підприємницького, аграрного та екологічного права, кримінології, кримінального і кримінально-процесуального права. Значна увага приділяється проблемам сучасної політичної науки.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати правові та політичні знання теоретичного і прикладного характеру.

Адреса редакції

01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України
тел. 229-73-96, факс 228-54-74

ISSN 1563-3349

© Інститут держави і права
ім. В.М.Корецького НАН України, 2004

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Г.В. ЛАВРИК

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ДУХОВНО-ІДЕОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ
ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ НА ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ
РАДЯНСЬКОЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Нероздільність державності і права дає змогу включати до взаємодії державних чинників та складових релігійного комплексу (а в разі необхідності проведення окремого дослідження — виокремлювати із неї) регулюючий вплив права на деякі сторони позакультових релігійних відносин. Звична для існуючих тепер тлумачень державно-церковних відносин, запропонованих О.І.Уткіним, О.Д. Форостюком, Я.І.Бережним та іншими дослідниками¹, ця властивість викликала зацікавленість представників загальнотеоретичного блоку української і російської радянської юриспруденції від самого початку її становлення. Відтоді розпочалося накопичення матеріалів про сутність проблеми взаємозв'язків між правом і релігією в пролетарській державі, об'єктивний науково-історичний, релігієзнавчий та науково-юридичний аналіз яких став можливим лише з утвердженням незалежної демократичної держави України.

Після Першої світової війни і поразки національно-визвольних, державно-самостійницьких змагань українського народу 1917—1920 рр. його землі, як відомо, знову опинилися в складі інших держав: Східна Галичина і Західна Волинь були загарбані Польщею, Північна Буковина анексована Румунією, Закарпаття приєднане до Чехословаччини, Наддніпрянська Україна стала складовою частиною радянської Росії. Значна частина національно свідомої інтелігенції — учених, політичних та військових діячів Центральної Ради, гетьманського уряду, Директорії УНР, а також ЗУНР — змушена була залишити батьківщину. До цього їх спонукало особливо зневажливе ставлення до національної науки і культури урядів Польщі та Румунії як один із проявів їх асиміляторської політики щодо українців, а також розформування націоналістичних партій та владою в Україні і радянською об'єктивна тенденція до ліквідації національно-релігійних інститутів у рамках укріплення та розвитку державності. Значна частина української інтелігенції була змушена виїхати за кордон, де вона продовжувала свою діяльність.

Усвідомлення сутності і значення релігійно-ідеологічних феноменів у житті людини, її духовної та світоглядної нейтральності встановлення людини в праві, а значить, і в дослідженні джерел релігії, світогляду тощо, їхнього сутнісного прояву в праві та взаємодії з останнім на тих українських землях, що ввійшли до складу радянської Росії.

© ЛАВРИК Галина Володимирівна — докторант кафедри історії України, доцент, кандидат історичних наук

гій» (Петроград, 1920. — Т.1, 2) — дослідження догматичної дисципліни. П.О.Сорокін на прикладі уявної групи осіб, які належали до однієї з держав і до однієї і тієї ж релігії, схаактеризував державні системи в трьох формах: солідарній, антагоністичній, нейтральній.

Солідарна кумуляція державної та церковної влади виявляється, на думку вченого, коли і державна, і церковна влада має певні спільні і ті ж імперативи поведінки, якщо вони спонукають до однієї і тієї ж дії, тому ж напрямі. І навпаки, якщо належність до держави чи церкви є членом групи розпорядженням органів державної влади, а належність до церкви є членом групи розпорядженням органів влади, доводиться говорити про ~~існування~~ кумуляцію двох угруповань. Членами такої групи, за спостереженнями ~~вченого~~ ^{вченої} були білоруси, котрі визнавали святість обряду вінчання. Партія вимагала від них, щоб вони, заходячи до шлюбу, не ходили до церкви і не вінчалися, а належність до партії шлюби їх у постійному напрямі. У результаті вони опинилися у білоруській групі, яка розділяла частини протилежними імперативами антагоністично складеної групи. Імперативами яких вони сквані. Вони опиняються в становищі осіб поєднання двох груп.

Евангельський вислів: «воздайте кесареви кесаре, а Боже Богови», як указував П.О.Сорокін, міг бути класичним виразом нейтральної християнської державної і релігійної угруповань, за якої існують незалежні держави і церкви нейтральні, знаходяться в різних площинах і не перетинаються⁸.

Безсумнівно, що в кожній країні процес формування того чи іншого виду (за П.О.Сорокіним — форми) взаємодії між людьми, іншими соціальними організаціями з державою мали виникати специфічні, характерні для органічного оформлення цих взаємозв'язків. З переходом радянських реформ до етапу, коли «хронічний порядок нових відносин» ще більш ускладнився, внаслідок чого, окрім законодавчого забезпечення відокремлення церкви від держави, стало ще й «усунення релігії зі складу сил, утворюючих у суспільстві свідомість народу»⁹, причому з позицій «свідомого» ставлення до цієї системи державного ладу пролетарської диктатури і нової правової системи.

Попри те, що коло людей, чії інтереси зачіпалися матеріальні» релігією, в Україні було невеликим (чорне духовенство «виглядало як мертві тіла», біле духовенство «вимирало»), що «право на віру та її вільне сповідання» було захищено Конституцією, а також тим, що до відома населення дотримувалися принципів гуманності й демократичності (до відома населення дотримувалися принципи гуманності й демократичності), а також те, що суспільство ще давно втратило свою релігійну «оболонку», антирелігійна пропаганда, з метою одного з її керівників — В.С.Рожкичина, викликала в республіці широкі масові громадський рух. Позначаючи цю ситуацію, він зумів сказати головне: усе це релігію, республіканська єдицина влади намагалася звільнити з-під уламків старої системи цієї форми «абсолютного авторитаризму» і філософії комуністичного руху, але не змінила сутності цієї форми «абсолютного авторитаризму» і філософії комуністичного руху.

«рисує «мистецькою спадщиною» («старим мистецтвом»), «свідомий колективіст», на його думку, мав шанс перетворювати її, робити «своїм виховним засобом, своїм організаційним знаряддям»¹³. Важливо було, наприклад, щоб у зроблений митцем феодальної доби статуй божества сучасники «епохи колективістичної свідомості» «вбачали й почували ідеал життя того колективу, — громади, племені, верстви, — що створив її через свого мистця, вираз вікової єдності зусиль, настроїв, вірувань цього колективу»¹⁴ тощо.

Однак не варто було сподіватися на подальший розвиток таких міркувань про шляхи і методи пізнання світу цінностей культури та їх використання в науковому підході до вивчення релігії, запроваджуваному партійно-державним керівництвом радянської України. З появою влітку 1921 р. постанови пленуму ЦК РКП з питання про порушення пункту 13 програми і про постановку антирелігійної пропаганди «світотадові релігійному» ним одночасно протиставлявся «світотгляд науковий» з його складовими: «порівняльно-історичним дослідженням релігії, послідовним і всеохоплюючим матеріалістичним світосприйняттям і революційно-діалектичним методом та третьою — сучасним природознавством»¹⁵.

Покликані «оживити і наповнити змістом» антирелігійну пропаганду, останні відображалися у ряді підготовлених під наглядом агітвідділу ЦК РКП, перевиданих окремо замовлених з ініціативи аналогічного відділу ЦК КП(б)У науково-популярних брошюрах та книгах¹⁶. «...Антирелігійна пропаганда лише в тому випадку надійно уберігає голови сучасного читача від повернення до релігійності у тій чи іншій формі, якщо на місце релігії висувається завершений науковий світотгляд»¹⁷. — говорилося у першому виданні із започаткованої видавництвом «Атеїста» серії періодичних фахових тогочасної літератури з питань антирелігійної пропаганди та філософії. Тут, до речі, прихильники марксизму висловлювалися і за обов'язкове знайомство кожного читача, який «свідомо» ставився до питань світотгляду, із виданнями немарксистського напрямку антирелігійної пропаганди, особливо, із надрукованою у радянській Росії статтею О. Введенського «Судьба вери в бога в боротьбі з атеізмом» («Мысль». — 1922. — № 2), що являла собою спробу «звести воедино всі аргументи на користь «вічності релігії, довести її гносеологічну, етичну й естетичну обумовленість»¹⁸.

Обмежуючи у такий спосіб наукові інтереси керівників і активних учасників антирелігійної пропаганди, держава тим самим зберігала в Україні, як і в інших країнах Європи, певні цінності, які не належали до РПЦ. Це були цінності, які не належали до РПЦ, але які були важливі для суспільства. Це були цінності, які не належали до РПЦ, але які були важливі для суспільства. Це були цінності, які не належали до РПЦ, але які були важливі для суспільства.

Важливо було, наприклад, щоб у зроблений митцем феодальної доби статуй божества сучасники «епохи колективістичної свідомості» «вбачали й почували ідеал життя того колективу, — громади, племені, верстви, — що створив її через свого мистця, вираз вікової єдності зусиль, настроїв, вірувань цього колективу»¹⁴ тощо.

Однак не варто було сподіватися на подальший розвиток таких міркувань про шляхи і методи пізнання світу цінностей культури та їх використання в науковому підході до вивчення релігії, запроваджуваному партійно-державним керівництвом радянської України.

З появою влітку 1921 р. постанови пленуму ЦК РКП з питання про порушення пункту 13 програми і про постановку антирелігійної пропаганди «світотадові релігійному» ним одночасно протиставлявся «світотгляд науковий» з його складовими: «порівняльно-історичним дослідженням релігії, послідовним і всеохоплюючим матеріалістичним світосприйняттям і революційно-діалектичним методом та третьою — сучасним природознавством»¹⁵.

Покликані «оживити і наповнити змістом» антирелігійну пропаганду, останні відображалися у ряді підготовлених під наглядом агітвідділу ЦК РКП, перевиданих окремо замовлених з ініціативи аналогічного відділу ЦК КП(б)У науково-популярних брошюрах та книгах¹⁶.

«...Антирелігійна пропаганда лише в тому випадку надійно уберігає голови сучасного читача від повернення до релігійності у тій чи іншій формі, якщо на місце релігії висувається завершений науковий світотгляд»¹⁷. — говорилося у першому виданні із започаткованої видавництвом «Атеїста» серії періодичних фахових тогочасної літератури з питань антирелігійної пропаганди та філософії. Тут, до речі, прихильники марксизму висловлювалися і за обов'язкове знайомство кожного читача, який «свідомо» ставився до питань світотгляду, із виданнями немарксистського напрямку антирелігійної пропаганди, особливо, із надрукованою у радянській Росії статтею О. Введенського «Судьба вери в бога в боротьбі з атеізмом» («Мысль». — 1922. — № 2), що являла собою спробу «звести воедино всі аргументи на користь «вічності релігії, довести її гносеологічну, етичну й естетичну обумовленість»¹⁸.

Обмежуючи у такий спосіб наукові інтереси керівників і активних учасників антирелігійної пропаганди, держава тим самим зберігала в Україні, як і в інших країнах Європи, певні цінності, які не належали до РПЦ. Це були цінності, які не належали до РПЦ, але які були важливі для суспільства. Це були цінності, які не належали до РПЦ, але які були важливі для суспільства. Це були цінності, які не належали до РПЦ, але які були важливі для суспільства.

Мав рацію Є.І. Кельми: коли стверджував, що за будь-якої «волі законодавця» необхідною умовою вивчення основних законодавчих актів є «ознайомлення із за- кулісною їх історією», «прикинення в супроводжуючу їх опублікування боротьбу думок і проектів»³⁸. До розпаду законодавства в його історичній ретроспективі і перспективі зверталися і «теоретики компанії старої професури» В.М. Гордон, М.О. Максимейко та інші «теоретики компанії старої професури», які брали участь у науково-концептуальному забезпеченні реальної потреби класово-нормативного регулювання суспільних, в тому числі релігійних відносин. Перейшовши на службу до радянської влади, більшість із цих талановитих та освічених людей з високим рівнем фахової підготовки та загальної правової культури продовжувала схилитися до думки про те, що лакмусовим папірцем ризикованості права є гарантування прав особи.

Тим часом інтерпретація і розвиток правового впливу на суспільні відносини в сфері релігійного життя підпорядковувалися спочатку реалізації марксистсько-ленінських уявлень про «революційне» право, котре оцінювалося як «революційна правосвідомість», а потім ідеології — зовсім відкрито і чесно — як «революційна доцільність», а потім ідеології, що забезпечувала «орієнтацію державної політики суспільного руху, в тому числі і руху наукових досліджень»³⁹.

Українські правники, прихильники детермінованості правничої науки, зокрема права, несподівано в останні роки свого життя виявилися не в змозі зрозуміти, що

38. Кельми Є.І. Держава і право.

громадських об'єднань України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 749. — Арк. 100; Агитпроп Ц.К.П.(б.)У. Тезиси по антирелігійній пропаганді // Известия Центрального Комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины. — 1921. — № 6. — С. 24. 16. Наприклад: *Шинцерків Н.* Попівське шахрайство / Переклад з рос. за ред. Краснянського. — Х., 1920.; *Степанів І.* Про душу, загробне життя, про бога та безсмертя : (З історії сучасних релігійних вірувань) : Переклад з рос. (І.Степанів псевд.). — Х., 1922; *Струмілін С.Г.* Бог і воля. Переклад з рос. / [З передм. авт.] — Х., 1923; СМЕРТЬ богів: Літературно-науковий збірник / [З передм. ред.]. — Полтава, 1923 та ін. 17. От религии к атеизму. Систематический указатель книжной и журнальной литературы и ее критики с 1917 — 1924 гг. — № 1. — М., 1923 — С. 3. 18. Там само. — С. 9. 19. Агитпроп Ц.К.П.(б.)У. Тезиси по антирелигиозной пропаганде // Известия Центрального Комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины. — 1921. — № 6. — С. 26. 20. Там само. 21. *Цыпин В.* Церковь и ее взаимоотношения с государством // Русская Православная Церковь и право: комментарий / Отв. ред. М.В.Ильин. — М., 1999. — С. 2. 22. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 458. — Арк. 70, 121. 23. Там само. — Ф.Р-1249. — Оп. 1. — Спр. 568. — Арк. 20. 24. *Сухомлюк Н.* Свобода совести по конституциям Чехо-Словацкой и Польской Республик // Наука на Україні. — 1922. — № 4 — С. 245, 25. Там само. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 458. — Арк. 70, 121.

Чеботок Н.В. Правові аспекти формування етнонаціональної політики гетьмана П. Скоропадського	94
Левчук М.В. Правові підстави переходу Київської митрополії до складу Московської патріархії	100
Мартинюк О.В. Припинення шлюбу в Україні (X — середина XVII століття)	105
Велигодський Д.В. Кримські військово-авторитарні режими генералів А.І. Денікіна і П.М. Врангеля (червень 1919 — листопад 1920 рр.)	112

Розділ 3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Олійник А.Ю. Історія розвитку конституції України в механізмі забезпечення основних свобод людини і громадянина	121
Гринюк Р.Ф. Парламентаризм у правовій державі	126
Дробуш І.В. Механізм функціонування регіональних органів місцевого самоврядування в Україні	134
Француз А.П. Інститут виборів та функціонування політичних партій демократичного типу: правовий аналіз	141
Слободян Г.М. Суб'єкти конституційно-правової відповідальності в Україні	159
Козодой Л.М. Поняття конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу	164

Волощук О.І. Проблема припинення повноважень президента: порівняльно-правовий аналіз конституцій та політичної практики України	174
Банківського права України	191
Грибальнікова А.В. Громадянин України — суб'єкт політичної участі	196

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Стулова І.М. Проблеми боротьби з ухиленням від оподаткування в Україні	204
Порфімович О.Л. Організаційно-управлінські засади вдосконалення форм роботи з представниками журналістського корпусу України	209
Коломось Т.О. Система публічного права України — нормативна база адміністративного примусу: основні орієнтири сучасного доктринального дослідження	214

